

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.4.16>

INTERAKCJA “CZŁOWIEK-ZWIERZĘ”: OD ANTROPOCENTRYZMU DO EKOLOGIZMU

Nataliia Kochubei

*doktor nauk filozoficznych, profesor, profesor Katedry Zarządzania
i Innowacyjnych Technologii Działalności Społeczno-Kulturowej
Ukraińskiego Uniwersytetu Państwowego imienia Mychajła Drahomanowa (Kijów, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0003-3668-7193
n.v.kochubey@ua.fm*

Serhii Kharkov

*zastępca dyrektora generalnego Kijowskiego Parku Zoologicznego o Znaczeniu Ogólnokrajowym,
aspirant Ukraińskiego Uniwersytetu Państwowego imienia Mychajła Drahomanowa (Kijów, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0003-2950-9583
kharkov.serhii.v@gmail.com*

Adnotacja. W artykule przedstawiono krótki przegląd zagrażającego stanu różnorodności biologicznej, w szczególności zwierząt, oraz trwającego niszczenia świata zwierząt przez ludzi. Wyciągane są wnioski dotyczące przyczyn, które doprowadziły do takich konsekwencji. Sugeruje się, że głównym powodem tego jest całkowite niezrozumienie istoty dzikiego zwierzęcia przez człowieka, nadanie zwierzętom ludzkich cech i jakości oraz ignorowanie ich prawdziwych potrzeb.

Celem badania jest określenie stopnia antropomorfizacji dzikich zwierząt w wyimaginowane istoty ludzkie, a także określenie różnicy w stopniu antropomorfizmu w różnych grupach wiekowych respondentów oraz określenie przyczyn antropomorfizacji zwierząt przez zwykłych obywateli.

Wyciągane są wnioski o potrzebie zmiany światopoglądowej w relacji człowiek-zwierzę. Istnieje pilna potrzeba przejścia od paradygmatu antropocentrycznego do ekologii, w którym zwierzęta będą miały prawo zaspokajać własne potrzeby. Wyjaśnia potrzebę odpowiednich zmian w filozofii, kulturze, edukacji.

Słowa kluczowe: światopogląd, antropomorfizm, ekologizm, antropocentryzm, relacje człowiek-zwierzę, kultura.

HUMAN-ANIMAL INTERACTION: FROM ANTHROPOCENTRISM TO ECOLOGISM

Natalia Kochubei

*Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Department of Management and
Innovative Technologies of Socio-Cultural Activities
Dragomanov Ukrainian State University (Kyiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000 0003 3668 7193
n.v.kochubey@ua.fm*

Serhii Kharkov

*Deputy General Director of the Kyiv Zoological Park of National Importance, PhD student,
Dragomanov Ukrainian State University (Kyiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000 0003 2950 9583
kharkov.serhii.v@gmail.com*

Abstract. The article provides a brief overview of the threatening state of biodiversity, particularly in relation to animals, and the ongoing destruction of wildlife by humans. Conclusions are drawn regarding the causes that have led to such consequences. The assumption is made that the main reason for this is a total lack of understanding by humans of the essence of wild animals, attributing human characteristics and qualities to them, and ignoring their true needs.

The research aims to determine the degree of anthropomorphism of wild animals in the perception of people, as well as to identify differences in the degree of anthropomorphism among different age groups of respondents and determine the reasons for the anthropomorphism of animals by ordinary citizens.

Conclusions are drawn about the need for a change in worldview in «Human-Animal» relationships. The urgent need for a shift from an anthropocentric paradigm to environmentalism is emphasized, where animals are granted rights to fulfill their real needs. The necessity for corresponding changes in philosophy, culture, and education is explained.

Key words: worldview, anthropomorphism, environmentalism, anthropocentrism, «Human-Animal» relationships, culture.

ВЗАЄМОДІЯ «ЛЮДИНА-ТВАРИНА»: ВІД АНТРОПОЦЕНТРИЗМУ ДО ЕКОЛОГІЗМУ

Наталія Кочубей

*доктор філософських наук, професор, професор кафедри менеджменту
та інноваційних технологій соціокультурної діяльності
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (Київ, Україна)
ORCID ID: 0000 0003 3668 7193
n.v.kochubey@ua.fm*

Сергій Харьков

*заступник генерального директора Київського зоологічного парку загальнодержавного значення,
аспірант Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (Київ, Україна)
ORCID ID: 0000-0003-2950-9583
kharkov.serhii.v@gmail.com*

Анотація. У статті робиться короткий огляд загрозливого стану біорізноманіття, зокрема тваринного, та продовження знищення тваринного світу людиною. Робляться висновки щодо причин, які призвели до таких наслідків. Висловлюється припущення, що головною причиною зазначеного є тотальне нерозуміння людиною сутності дикої тварини, наділення тварин людськими рисами та якостями та ігнорування їх справжніх потреб.

Метою дослідження є визначення ступеню антропоморфізації диких тварин в уявленні людей, а також виявлення різниці у ступені антропоморфізму у різних вікових групах респондентів та визначення причин антропоморфізації тварин пересічними громадянами.

Робляться висновки про необхідність світоглядної зміни у відносинах «Людина-Тварина». Обумовлюється нагальна необхідність переходу від антропоцентричної парадигми, до екологізму, де тваринам буде надано право у задоволенні реальних власних потреб. Пояснюється необхідність відповідних змін у філософії, культурі, освіті.

Ключові слова: світогляд, антропоморфізм, екологізм, антропоцентризм, взаємовідносини «Людина-Тварина», культура.

Постановка проблеми. На це дослідження нас наштотувнула зоопарківська практика співпраці із представниками силових відомств у питаннях розпізнавання та/або відлову диких тварин на територіях населених пунктів. За свідченнями ветеринарів та зоологів зоопарків, представники силових відомств та звичайні обивателі, зіштовхуючись із дикими тваринами, поводяться з ними, виходячи із надуманих людських рис, якими буцімто наділені ці тварини. «Якщо тварина наділена позитивними антропоморфними рисами, її найчастіше намагаються врятувати. Якщо ж навпаки, негативними, то рятують людей, нерідко вбиваючи безневинну тварину» (Харьков, 2021, с. 78). Так людям видається логічним знищити «підду» змію чи «кровожерливу» летючу мишу, хоч би це і були неотруйна мідянка та комахоїдна вечірниця. За свідченням української природоохоронної групи: «В Україні щорічно знищують сотні змій... Люди через незнання вбивають чи калічать цих рептилій, багато з яких – рідкісні» (Не вбивайте змій!). Натомість «зайчика-братика», «оленятко бембі» чи «лисицю-сестричку» всіляко намагаються врятувати, хоча ті ж лиси є надзвичайно небезпечними як поширювачі сказу, випадки якого щорічно фіксуються у нашій країні та країнах-сусідах.

Другою негативною стороною такої антропоморфізації тварин є нерозуміння їхніх природних потреб. Через що відбувається, наприклад, вилучення дитинчат з природи задля їх міфічного порятунку. Не враховуються видоспецифічні потреби тварин під час будівництва доріг, промислових об'єктів та будинків. Вважаючи, що залишенням недоторканими пари десятків гектарів лісу можна забезпечити природне життя його мешканцям, люди прирікають тварин на вихід до автострад та загибель на них через потребу у сезонній міграції, якій немає місця в антропоморфній людській уяві про тварин. Змінюючи природне середовище під себе, людство не розуміє, що переважна більшість тварин, на відміну від людини, не здатна вижити в антропогенних ландшафтах, незалежно від щедрого прикорму, побудови «затишних» хатинок та заборони полювання.

З третьої сторони, через антропоморфне уявлення про «крадіжки чужого», люди утворили в своїй культурі цілу групу видів, які іменуються «шкідниками» через нібито намагання заволодіти людськими запасами, умисно пошкодити людське майно. Хоча, зрозуміло, що ніяких «шкідників» у збалансованих тисячоліттями природних системах просто не існує. Так само, як не існує «підлості», «огидності», «доброти», «хвалькуватості» та інших суто антропоморфних рис у дикій природі. Ми не завжди розуміємо, що і самі поділяємо такий підхід. У нашому лексиконі присутні негативні епітети «підступна змія» і «жалюгідний слимак», «тиловий шур» і «мерзенний клоп», «впертий віслик» і «смердючий тхір», «тупа курка» і «нікчемний хробак», «ледачий трутень» і «підла гієна». А їм на противагу постійно використовується позитивний набір: «благородний кінь» і «працьовитий вол», «вірний пес» і «шляхетний орел», «трудяга мураха» і «вільний сокіл», «безстрашний лев» і «мудра сова». І все це могло би лишатись суто культурним феноменом, який цікавить лише культурологів та психологів, якби не призводило до фатальних наслідків для світу живої

природи. Адже багато людей пам'ятає, як у XX столітті знищили унікального тасманійського сумчастого вовка (тилацина), але мало хто згадує причину знищення. А вона полягала в тому, що тилацина було визнано «шкідником», що наносить збитки фермерам-вівчарям. Тож, як «шкідника», цього вовка і було винищено ... повністю. Така ж доля спіткала і каролінського папугу, який став «шкідником» через любов до овочів та фруктів, які належали новим володарям землі, що прибули до Північної Америки з Європи. Вже за два століття «пернатих шкідників» було «справедливо» покарано – повним винищенням.

На наш погляд, однією з проблем, яка значно гальмує вирішення природоохоронних питань, є антропоцентричне нерозуміння пересічним громадянином суті дикої тварини: її реальних потреб, мотивів поведінки, реакцій. Натомість нестача знань підмінюється фальшивими переконаннями у антропоморфності тварин, певній подібності їх до людини, що нав'язано культурним середовищем. З цього випливає ще одна проблема – абсолютно штучний та антинауковий поділ тварин на «корисних» та «шкідливих», на «добрих» та «злих», що є основою поведінки людини і в дикій природі, і в соціумі.

Основна частина. Метою нашого дослідження є виявлення та визначення ступеню антропоморфізації диких тварин в уявленні людей. А також визначення різниці у ставленні до біологічно рівноцінних тварин через таку антропоморфізацію. Додатковими, супутніми цілями можна зазначити виявлення різниці у ступені антропоморфізму у різних вікових групах респондентів та визначення причин антропоморфізації тварин пересічними громадянами.

Щоб досягти означеної мети, необхідно виконати ряд **завдань**:

- Обрати антагоністичну за культурним сприйняттям пару диких тварин (видів), вивчення людського відношення до яких чітко продемонструє, зокрема, антинаукову суб'єктивність у ставленні до тварин;
- Визначити рівень антропоморфізації та різницю у сприйнятті обраної пари диких тварин;
- З'ясувати різницю у рівні антропоморфізації в залежності від віку респондентів;
- З'ясувати різницю у позитивному чи негативному ставленні до представників досліджуваної пари тварин в залежності від віку респондентів;
- Визначити динаміку процесу антропоморфізації через аналіз даних, отриманих в різних вікових групах;
- Запропонувати перелік заходів, які дозволять змінити сучасне антропоморфне міфологічне ставлення людей до тварин на більш об'єктивне.

Об'єктом дослідження є процес антропоморфізації людиною об'єктів зовнішнього світу.

Предметом дослідження є антропоморфізація людиною диких тварин як чинник впливу на ставлення людини до тварини та поведінку людини в природі.

Методологія дослідження. Для дослідження ми використовуємо кілька наукових підходів і методів. Зокрема, підхід з позиції теорії складності та нелінійності (Кочубей, 2011), (Кочубей, 2013) дозволив зрозуміти антропоморфізацію як складний голографічний процес, який розвивається історично та має не тільки біологічний, але й соціально-культурний сенс та значення. Через таке розуміння процесу антропоморфізації, зокрема, прояснюється подальша стратегія взаємовідносин «людина-тварина», яка базується на сучасному екологізмі, визнанні цінності усіх біологічних видів для їхнього подальшого життя на єдиній планеті. Також у дослідженні використовуються загальнонаукові методи порівняння, аналізу та синтезу, що дало можливість виокремити пару для презентації антропоморфного ставлення до тварин. Також нами були застосовані методи соціологічного дослідження та статистичних розрахунків, які дозволили довести гіпотезу стосовно значного впливу антропоморфізації на уявлення людей про тварин.

Виклад основного матеріалу. У XIX–XX столітті все більше науковців заговорили про насування планетарної екологічної катастрофи, глобального вимирання видів. У відповідь на цю кризу розпочався пошук нових доктрин та підходів у ставленні до природи. Так виник «інвайронменталізм – течія, що обстоює вирішення екологічних питань суто управлінськими засобами» (Політична... 201: 320). Такий підхід пропонує ощадливіше ставитись до природних ресурсів, зберігаючи їх для себе та майбутніх поколінь (принцип «сталого зростання»).

З іншого боку, у другій половині XX століття виникає альтернативна ідеологія – «екологізм». «Під екологізмом розуміють ідеологічну позицію, яка виступає за трансформацію відносин між людиною і природою, кидає виклик антропоцентричним цінностям, підкреслює повагу до природних обмежень і закликає до значних соціальних та економічних змін» (Mulvaney, 2011: 129).

Екологізм пропонує ставитись до тварини, як до партнера, суб'єкту відносин, на відміну від доктрини інвайронменталізму, де тварина – це ресурс, об'єкт перетворювальної діяльності людини. З цього ж випливає і аксіологічна різниця: у інвайронменталізмі природа має цінність лише з огляду на корисність для людини, тоді як екологізм у формі екоцентризму та біоцентризму, обстоює самоцінність природи та всіх її живих істот, постулює захист дикої природи заради самої дикої природи (Політична... 2017: 320, 322) безвідносно користі для людини.

За даними Всесвітнього фонду дикої природи (WWF), наведеними у «Звіті живої планети 2022», тільки за останні 50 років популяції диких тварин скоротились на 69%, тобто більше, ніж на 2/3! (WWF, 2022). У звіті WWF зазначено і основні загрози біорізноманіттю – фактичні чинники, що призводять до винищення популяцій. Та враховуючи настільки драматичне зменшення та навіть зникнення представників царства тварин на планеті в цілому та в Україні, зокрема, необхідно зрозуміти не просто чинники, а глибокі світоглядні причини цієї катастрофи.

Тож, звернемо увагу на першу трійку найбільш руйнівних чинників за рівнем їх впливу на живу природу у різних частинах земної кулі (WWF, 2022):

1. Знищення середовища існування тварин – від 43% до 57,9%.
2. Надмірне використання видів (відлов, полювання, браконьєрство) – від 17,9% до 35,5%.
3. Інвазійні (перенесені з іншої місцевості) види та хвороби – від 10,9% до 14,4%.

Як бачимо, основою всі вони мають тотальне екологічне невігластво, жадібність та шокуючу короткозорість людей.

Ще одним сумним висновком з прискорення зникнення біорізноманіття є те, що діяльність численних і потужних природоохоронних і зооохоронних організацій, десятиліття впровадження доктрини інвайроменталізму із його загальноприйнятою концепцією сталого розвитку, гуманізацією всіх сфер, в тому числі сфери поводження з тваринами – не переломили катастрофічний тренд. Отже, проблема глибше, ніж етика та право – проблема на світоглядному рівні, на рівні філософії. І на нашу думку ситуацію може виправити тільки зміна пануючого світогляду: з антропоцентризму, начала якого сягають античності, на сучасний екологізм. Допоки людина з її потребами стоятиме на п'єдесталі, височіючи над природою, проблему знищення довкілля вирішити неможливо. Навіть базові потреби людини за поточного рівня розвитку технологій та чисельності населення планети, як бачимо, несумісні з існуванням живої природи. І це за умови, що мільярди людей самі перебувають на межі виживання, а отже потребують додаткових природних ресурсів.

Для оцінки рівня антропоцентричності сприйняття тваринного світу суспільством ми вирішили виміряти рівень антропоморфізму, який є прямим наслідком антропоцентризму. В цьому дослідженні під антропоморфізмом, або як його спрощено називають «олюдненням», а також «антропністю», відповідно до визначення, наведеного у Великій українській енциклопедії, ми розуміємо «перенесення ознак і властивостей людини на тварин» (Яроцький). А антропоморфізація – це процес такого «олюднення». Антропоморфізм, за висновками психологів, є притаманним людині (Erley, 2007: 864), адже з Давньої Греції актуальним залишається протагорівське вимірювання всього існуючого суто людською міркою. З іншого боку, антропоморфізм – це не тільки наслідок, а й індикатор антропоцентризму. І вимірюючи рівень антропоморфізму, ми визначаємо, наскільки суспільству притаманний антропоцентризм.

На жаль, на наше переконання, відбувається постійний процес утвердження та закріплення антропоморфізму тварин через масову культуру. І наочною ілюстрацією цього процесу є антропоцентричний зміст шкільних підручників, дитячих казок, сімейних анімаційних фільмів та агресивний маркетинг споживчих товарів і послуг, що на них спирається.

Для того, щоб переконатися в масштабі та глибині цієї проблеми, проведемо соціологічне дослідження, за результатами якого можливо буде оцінити ступінь антропоморфності образів тварин в уяві пересічних громадян. Наше дослідження, окрім філософської, має і суто практичну актуальність, оскільки дозволить в подальшому розробити конкретні освітні та просвітницько-корекційні методики, які, своєю чергою, дозволять вплинути на виховні процеси, починаючи з дитячого віку, аби формувати мораль та світогляд екологізму, і в підсумку запобігатимуть остаточному знищенню живого світу, а через це і загибелі людства.

З іншого боку, природознавство та біологія є обов'язковими дисциплінами у загальноосвітніх школах. Тож, важко без аналізу оцінити, скільки у нашому сприйнятті тварин реального, наукового, а скільки міфічного, культурного. Наскільки ми антропоморфізуємо тварин. І наскільки у цьому зв'язку, може бути різним ставлення суспільства до біологічно рівноцінних тварин.

Гіпотеза. Ми вважаємо, що істотною частиною уявлень людини про тварину складають суб'єктивні антропоморфні якості та характеристики.

За цими суб'єктивними (антропоморфними) якостями та характеристиками, людина формує позитивне чи негативне ставлення до тварини. Антропоморфні суб'єктивні якості тварини нав'язуються людині суспільством/культурою з самого дитинства.

Для досягнення репрезентативності вибірки нами були використані статистичні дані стосовно чисельності населення України та розподілу його по роках. Відповідно до «Оцінки чисельності наявного населення України», презентованої Кабінетом Міністрів України у січні 2020 року (Оцінка), станом на 1.12.2019 населення України за віком розподілено нерівномірно, що пов'язано в першу чергу із історичними подіями ХХ ст., які призводили як до зменшення населення України загалом, так і до різкого скорочення народжуваності у певні історичні періоди, а також до нерівномірних втрат у групах різного віку, особливо великих серед молоді та групи осіб середнього віку через загибель на війні, репресії та еміграцію. Йдеться про цілий ряд міждержавних та громадянських воєн, штучні голодомори, масові репресії та депортації. На коливання питомої народжуваності накладаються коливання кількості осіб продуктивного віку, спричинені як попередніми історичними катастрофами, так і новими поточними кризами, що призводить до демографічних хвиль великої амплітуди. Тож графік чисельності населення України за віковими групами має хвилеподібний вигляд, де максимумами за кількістю осіб є групи 57–60 та 30–35 років, а мінімумами групи 73–75, 0–2 та 16–20 років. Зменшення до нуля відбувається також у групі осіб похилого віку, починаючи з 90 років в силу природного відходу за віком. Слід зазначити, що чоловічий та жіночий графіки є відносно симетричними, хоча і не тотожними. У віці до 45 років кількість чоловіків є дещо більшою, ніж кількість жінок та надалі кількість жіночого населення починає переважати. Особливу кількісну перевагу жіночого населення над чоловічим помітно після 65 років. Загалом кількість жінок в Україні є дещо більшою та становить 20 009 тис. проти 17 280 тис. чоловіків. Однак основний вклад в цю різницю вносить

група у віці 70+, тож якщо обмежитись віком 75 років, то менш, ніж 10-відсоткове відхилення не впливатиме на загальний оціночний результат. Особливо, якщо врахувати, що наше дослідження не ставить за мету аналіз рівня антропоморфізації за гендерною ознакою, оскільки культурна парадигма антропоцентризму, на наш погляд, головним чином змінюється у часі. Тож у нашій вибірці ми не відтворюватимемо статевої розподіл, обмежившись віковим.

В цілях забезпечення максимальної репрезентативності опитування, було зібрано думки 538 осіб, відсоток яких у кожній віковій групі відповідає відсотку осіб цього віку серед населення України, згідно із даними, оприлюдненими Державною службою статистики України (Оцінка).

Для полегшення опитування та аналізу, респондентів було розбито на 7 категорій. Крім того, оскільки опитування не проводилось на дому, нами було вирішено виключити мало мобільну групу осіб, старших за 75 років. Також в силу складності отримання адекватних відповідей було прийнято рішення виключити з опитування дітей молодше 4 років. Вікова група 4–75 років складає 90% від загального населення країни, тож є достатньо репрезентативною для нашого дослідження.

Таблиця 1

Кількісний розподіл респондентів за віковими групами

№ п/п	Вікова група, Вік	Доля у населенні України, %	Кількість опитаних, осіб
1.	4–11	8,91	53
2.	12–17	5,79	35
3.	18–25	7,91	47
4.	26–35	15,43	93
5.	36–45	15,34	92
6.	46–59	20,81	125
7.	60–75	15,55	93
Всього	4–75	89,74	538

Задля забезпечення максимальної об'єктивності дослідження (мінімізації впливу інтерв'юера) переважна кількість наших анкет (489) заповнювалась респондентами власноруч, і лише 49 анкет було заповнено самими інтерв'юерами зі слів і на прохання респондентів, що особливо переймалися карантинними обмеженнями у зв'язку з пандемією COVID-19.

Опитування проводилось на двох локаціях:

Більшість анкетувань (понад 400) проводили у Київському зоопарку, причому майже третина з них – просто біля вольєрів лева та гієни, що знаходяться один біля одного.

Додаткова кількість (до 100 анкет) було отримано у Національному художньому музеї під час проведення там виставки «Помічник, супутник, друг», присвяченій роботам українських художників-анімалістів.

Головним питанням в анкеті по суті дослідження була пропозиція навести від 1 до 5 якостей, притаманних левові, та від 1 до 5 якостей, притаманних гієні. Інтерв'юер не надавав респонденту варіанти відповідей. Інші питання стосувались віку, статі та освіти респондента.

Пару «лев-гієна» було обрано не випадково. З наукової точки зору африканські леви та загальновідомі плямисті гієни живуть в одних біотопах, займають дещо схожу екологічну нішу, підтримують ієрархічні соціальні структури. Більше того, і леви, і гієни – відносяться до одного підряду котовидів (котоподібних). Але людська міфотворчість встановила прямо протилежне ставлення до цих тварин. Лев став символом мужності, чесності та шляхетності, а гієна – символом божуства, підступності та брехливості. Не зважаючи навіть на те, що «чесні» леви лише половину свого раціону здобувають під час полювання, а другу половину крадуть у гієн або знаходять у вигляді падалі, в той час, як гієни більшу частину свого раціону отримують завдяки власному полюванню на здобич. Не зважаючи також на те, що в разі зміни голови лев'ячого прайду, новий «шляхетний» вождь вбиває усіх малих левенят, народжених від попередника. Отже різниця у сприйнятті цих тварин ґрунтується не на наукових зоологічних чинниках.

Вибір в якості об'єктів опису саме левів та гієн, а не слонів, дельфінів чи мавп також пов'язаний із дослідженнями психології тварин ХХ–ХХІ ст., відповідно до яких, таким тваринам, як слони, кити, дельфіни, мавпи, восьминоги, кальмари, деякі птахи – особливо притаманні риси та якості, які раніше вважались лише людськими. І це вносило би додаткову складність у розподілі названих респондентами характеристик на антропоморфні та реальні.

Попередньо для тестового вивчення було обрано пару «їжак-щур». Незважаючи на певну біологічну схожість, цій парі притаманне переважно позитивне ставлення людей до їжака та переважно негативне до щура, що одразу відобразилось у анкетах. Однак, багато респондентів вживали термін «шкідник» щодо щура, згадуючи, зокрема, і власний досвід втрати продуктів через щурів. Ця побутова взаємодія людей із щурами надавала ставленню до тварини додатковий особистісний емоційний аспект. І без глибинного дослідження було би важко відокремити вплив суспільного міфу від власного негативного життєвого досвіду респондента. Тож заміна пари «їжак та щур» на пару «гієна та лев», відбулась через безконтактний, опосередкований суспільною культурою характер відносин респондентів до левів та гієн. А саме цей культурний аспект нас і цікавить у запропонованому дослідженні.

Інтерес нашого дослідження становлять відсоток антропоморфних рис та різниця у суб'єктивному ставленні суспільства до відносно рівноцінних з біологічної позиції видів, визначений для різних вікових груп респондентів.

Найскладнішим завданням стало не саме опитування, а інтерпретація результатів, адже з одного боку – достатньо важко визначити риси, притаманні лише людині, з іншого – не просто визначити риси суто тваринні, оскільки сама людина є частиною Царства тварин (за біологічною класифікацією). У зв'язку із цим, було прийнято рішення розрахувати середній показник антропоморфізму за переліком якостей, які з великою вірогідністю можна віднести до антропних.

Підґрунтям для розподілу якостей на тваринні та антропоморфні стало правило Морґана, відповідно за яким: «Ту чи іншу дію ні в якому разі не можна інтерпретувати, як результат прояву довільної вищої психічної функції, якщо її можна пояснити на основі наявності у тварини здібностей, що займають більш низьку сходинку на психологічній шкалі» (Morgan, 1903: 59).

Таблиця 2

Зведений результат з антропоморфними якостями

	60–75	46–59	36–45	26–35	18–25	12–17	4–11	Загалом 4–75
Доля антропоморфних якостей	62,1	57,4	53,9	49,1	50,7	41,8	42,5	53,1

За отриманими даними, у середньому, більше половини якостей (53,1%), які називали опитані, є міфічними, не притаманними тваринам.

Найбільш часто серед них зустрічаються такі:

– цар звірів, володар, шляхетний, справедливий, чесний, впевнений в собі, добрий, красивий – по відношенню до лева;

– підступна, брехлива, підла, ница, погана, некрасива – по відношенню до гієни.

Тут звертає на себе увагу певна зміна (зниження) ступеня антропоморфізації з віком. Якщо для категорії 60–75 років ступінь антропоморфізму складає 62,1%, то для пострадянського молодого покоління 4–35 років цей відсоток коливається в межах 42,5–50,7%.

Цікавим є порівняння результатів нашого дослідження із подібним опитуванням, що проводилось у 2013 році. Опитування проводилось у Московському зоопарку та стосувалось якостей коня, п'ять з яких пропонувалось назвати ста респондентам. У підсумку з'ясувалось, що «лише 29% із зазначених якостей дійсно притаманні цій тварині, тоді як інші 71% антропоморфні та міфічні» (Рудакова, 2013: 456).

Результати та їх обговорення. Помітно певну різницю між даними, отриманими нами (53,1% антропоморфних рис) та даними наших колег (71% таких рис). На наш погляд, це пов'язано з двома факторами:

1. Часовий проміжок між дослідженнями становить близько 10 років. Це означає, що у першому опитуванні ще не брали участь діти, яким на момент нашого дослідження було 4–13 років, а саме у них є найнижчий ступінь антропоморфізму. З іншого боку, опитування включало в коло респондентів осіб від 66 років

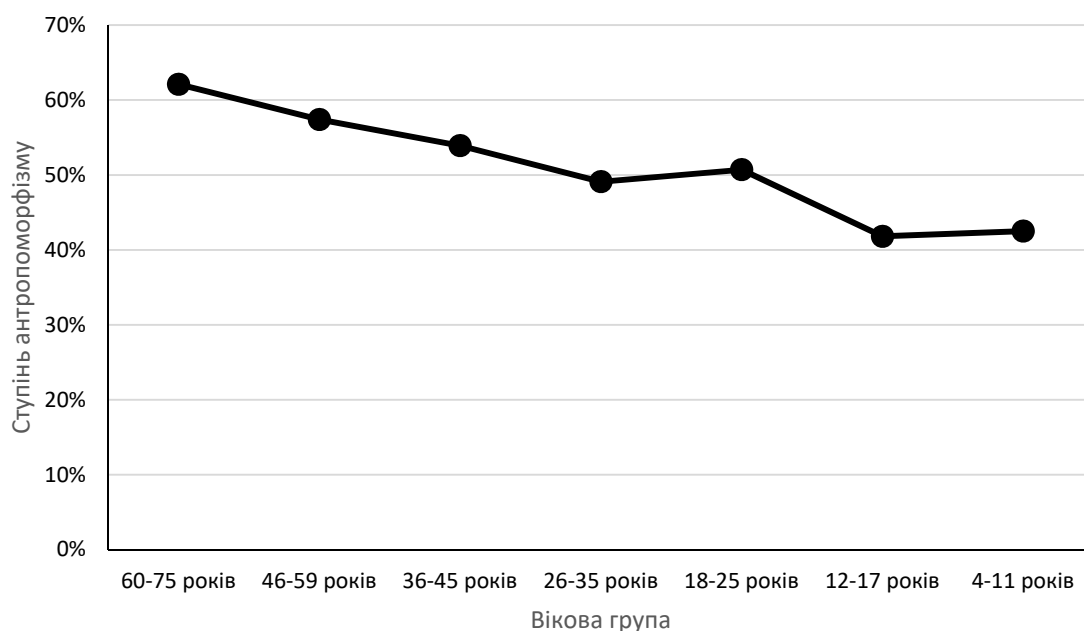


Рис. 1. Ступінь антропоморфізму у різних вікових групах

і вище, яким на поточний час понад 75, і вони не входять в коло респондентів нашого опитування. Зважаючи на тенденцію постійного зниження ступеня антропоморфізму від старших до молодших, можна припустити, що середній відсоток антропоморфізму у старшій віковій групі під час першого дослідження був високим, що вплинуло на загальний результат у бік збільшення.

2. Домашній кінь, на відміну від диких лева та гієни є свійською твариною, яких люди сприймають частиною своєї культури та навіть частиною свого соціуму. За багатьма дослідженнями і спостереженнями для більшості мешканців міст домашні улюбленці сприймаються як члени сім'ї. То ж це не могло не збільшити антропоморфізацію коня, який в людській уяві вже і не зовсім тварина.

Наступним результатом дослідження стало визначення долі позитивних чи негативних антропоморфних якостей, якими наділяють лева та гієну. Для приведення даних до співставних величин, ці показники визначались, як різниця між позитивним та негативним відношенням респондентів в групі, поділений на загальну чисельність групи. Наприклад, якщо в групі 60–75 років наділили гієну позитивними якостями лише 8 респондентів, а негативними 63 респонденти, то перевага респондентів з негативним відношенням складає $63-8=55$ осіб. На групу з 93 опитаних – це $55/93 \cdot 100\% = 59,1\%$.

Таблиця 3

Перевага позитивного чи негативного ставлення до тварини							
Переважно позитивне чи негативне ставлення до тварини, % переваги							
	60–75	46–59	36–45	2–35	18–25	1–17	4–11
Лев	68,8	64,8	58,7	47,3	46,8	51,4	35,8
Гієна	-59,1	-60,8	-57,6	-32,3	-21,3	-22,9	-18,9

Результати опитування у всіх вікових групах демонструють, що ставлення до лева у нашому суспільстві переважно позитивне, в той час як ставлення до гієни – переважно негативне.

Виходячи з отриманих даних, можна також спостерігати явну тенденцію до постійного зменшення антропоморфного звеличування лева.

Так само маємо виражену тенденцію до зменшення приниження гієни, особливо починаючи з групи 36–45 р.

Як і для будь-якого наукового соціологічного дослідження, нам було цікаво оцінити якість вибірки. Параметричні критерії вірогідності, як-то критерій Стюдента, для цього очевидно не підходять, оскільки ми маємо справу не з рівномірним розподілом. З іншого боку, можна непараметрично оцінити вірогідність, порівнюючи розподіли у різних вікових групах.

Побудуємо відповідні графіки для кожної групи.

Графіки у всіх вікових групах демонструють виражену подібність, особливо помітну у специфічно високій поляризації: достатньо велика кількість опитаних зовсім не наділяє тварин людськими якостями, а інша велика кількість опитаних навпаки бачить у тварині лише людське.

Подібність розподілів у всіх вікових групах свідчить про репрезентативність нашої вибірки. А з огляду на середній результат – 53,1% антропоморфних рис, з високою долею ймовірності можна вважати, що нашу гіпотезу підтверджено.

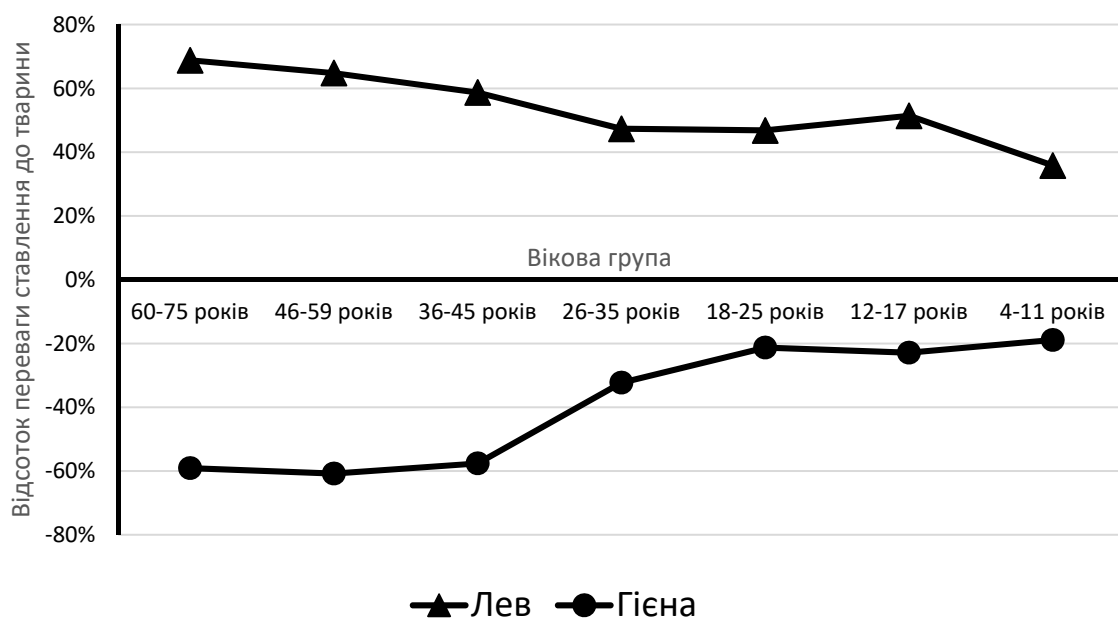


Рис. 2. Ставлення до лева та гієни у різних вікових групах

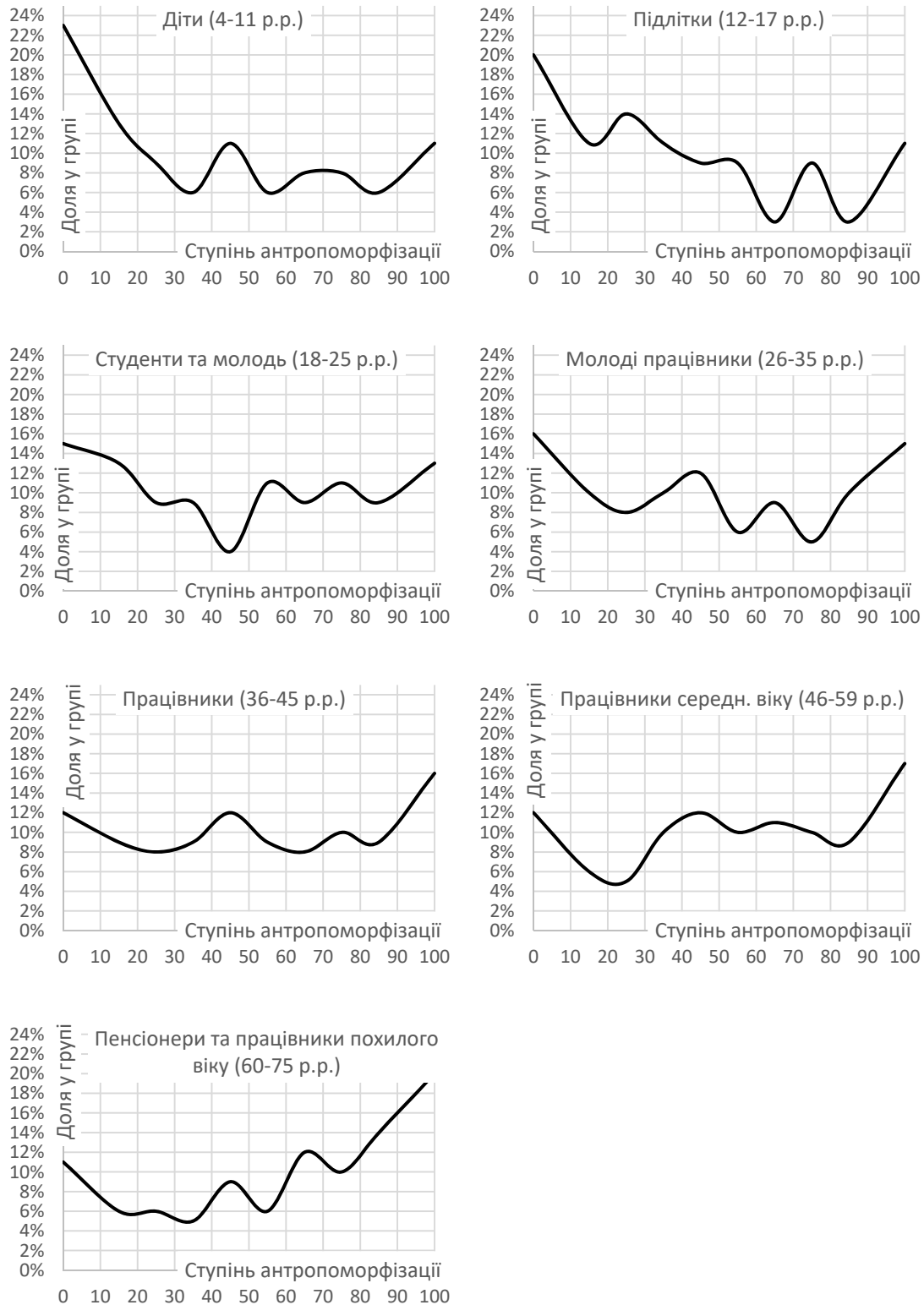


Рис. 3. Розподіл у вікових групах у залежності від ступеню антропоморфізації

Висновки і пропозиції. За отриманими даними, у середньому, більше половини якостей (53,1%), які називали опитані, є міфічними, не притаманними тваринам. Цим підтверджено гіпотезу в тому плані, що істотну частину уявлень людини про тварину складають суб'єктивні антропоморфні якості та характеристики.

Результати опитування у всіх вікових групах, що відображають питому перевагу позитивних чи негативних антропоморфних якостей, демонструють, що ставлення до лева у нашому суспільстві переважно позитивне, в той час як ставлення до гієни – переважно негативне. Враховуючи біологічну (еволюційну)

зумовленість існування кожної ланки у взаємопов'язаному біоценозі, їхню потрібність для виживання інших членів сукупності, у збалансованому біоценозі не існує позитивних та негативних видів. Отже, гіпотезу, у частині, що людина формує позитивне чи негативне ставлення до тварини у відповідності до ненаукових суб'єктивних (антропоморфних) якостей та характеристик, також підтверджено.

Слід відмітити позитивну, на наш погляд, динаміку, відповідно до якої відбувається зниження ступеня антропоморфізації з віком. Якщо для категорії 60–75 років ступінь антропоморфізму складає понад 62,1%, то для вже пострадянського молодого покоління 4–35 років цей відсоток коливається в межах 42,5–50,7%. Ця динаміка прослідковується як у тенденції до зменшення антропоморфного звеличування лева, так і тенденції до зменшення пониження гієни, особливо починаючи з групи 36–45 років.

Враховуючи шкоду антропоцентричності для тваринного світу, ми поділяємо думку, що заради збереження біорізноманіття людству слід переходити від парадигми антропоцентричності до біоцентричності та/або екоцентричності. На культурному рівні необхідно відмовитись від антропоморфізації, замінивши його зворотнім процесом – дегуманізації (Epley, 2007: 885). І цей процес дегуманізації слід починати із самого дитинства, змалечку формуючи у дітей світогляд екологізму.

В зоопарківській справі вже стартував процес такого переходу. Якщо раніше на територіях зоологічних парків зазвичай зустрічались заклики до збереження тварин та рослин, апелюючи до доброти, справедливості, гуманності, користі для людини, то тепер майже усі інформаційно-просвітницькі матеріали у зоопарках України носять реалістично-науковий характер. Більше того, активно пропагується не активна допомога тваринам, а невтручання у перебіг їхнього життя. Так, наприклад, плакат, складений орнітологами нашого Київського зоопарку пропонує такі дії:

- Гуляючи лісом або парком, не сходьте з доріжок у зарості.
- Почувши або побачивши пташок, які метушаться, не намагайтесь з'ясувати, що сталося, а просто швидше відходьте якнайдалі.
- Якщо раптом помітили гніздо або маленьке пташеня – стримайте цікавість і швидко але тихенько відходьте, аби не заважати батькам турбуватись про малечу.

У цьому повідомленні червоною ниткою проходить теза «не чіпай!», адже наш антропний підхід до тваринного світу із турботою про слабших, встановленням справедливості, взаємодопомогою та взаємовиручкою, настановами добра та гуманності – нічого окрім шкоди та загибелі живій природі не несе.

Тож, основною нашою пропозицією є відхід від застарілих та шкідливих антропоцентричних основ у освіті та культурі. Формуючи хибний світогляд, вони не запобігають, а навпаки призводять до знищення довкілля, і як результат, ведуть до загибелі нашої цивілізації, не здатної вижити без світу живої природи. Тому, на наш погляд, необхідно відмовитись від експлуатації старих антропоморфних образів тварин, натомість посилюючи науково-просвітницьку складову.

В якості уточнення, пропозиції можна поділити на два рівні: теоретичний та прикладний.

На теоретичному, філософському рівні слід зосередитись на розвитку та становленні розділу знання, в якому б тварина розглядалась не як об'єкт, а як суб'єкт у взаємодії з людиною. Ми згодні з польською дослідницею Євою Доманською, яка наголошує на створенні нової гуманітаристики: «Зрозуміло, не йдеться про те, щоб викреслити з досліджень людину, але про те, щоб відійти від гуманістичної візії людини як міри усіх речей та центру дослідницьких зацікавлень і побудувати проект неантропоцентричної гуманітаристики» (Доманська, 2012: 163).

При цьому ми бачимо два взаємопов'язані напрями досліджень, які є комплексними та міждисциплінарними:

- філософія людини у контексті взаємин людини і тварини з власними етикою та філософією права,
- філософія тварини, яка розглядає тварин у контексті вивчення феномену свідомості тварин зі своєю первісною тваринною культурою, тваринною етикою, а в подальшому, можливо, і правом.

На прикладному рівні, паралельно із теоретичним, необхідно активізувати такі процеси:

заміна розважальних антропоморфних казок, оповідей, анімаційних та художніх фільмів, коміксів тощо – на реалістичні зоопросвітницькі пізнавально-розважальні відповідники, перехід від навчання та виховання дітей на вигаданих антропоморфних персонажах до моделювання подій із людьми, міфологічними та фантазійними істотами, технікою, об'єктами неживої природи,

Культура та освіта мають осучаснитись. І у такій сучасній культурі необхідно створювати нових героїв – тварин, що ведуть реальний образ життя. Адже, наприклад, насичені природні пригоди сім'ї лемурів у диких джунглях можуть викликати неабиякий інтерес, подив та захоплення. А історія про реального загубленого собаку, що знаходить своїх господарів, долаючи сотні кілометрів складного небезпечного шляху, може стати бестселером. В якості вдалих, на наш погляд, просвітницьких проєктів можемо нагадати телевізійні канали «National Geographic», «Animal Planet», «Зоопарк», «Discovery Channel» тощо.

Доведеться відмовитись від зручного та звичного показу людських вад та чеснот шляхом їх переносу на численних їжачків, зайчиків, білочок, лисичок та вовчиків. З іншого боку, приклади на реальних чи вигаданих дітях здатні викликати у юного читача ту ж гаму емоцій, як і ті, що виникають до антропоморфних тваринних персонажів. І це величезний пласт роботи для педагогів-методистів.

Зміна антропоцентричного людського світогляду – це одна з найактуальніших задач сьогодення, зважаючи на питання виживання природи та людства. Це виклик для сучасної філософії, освіти, педагогіки, культурології та мистецтвознавства!

Список використаних джерел:

1. Доманська Є. Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле. Київ : Ніка-Центр, 2012. 264 с.
2. Кочубей Н.В. Постнекласичні виміри складності. Філософія науки: традиції та інновації. 2013. № 1. С. 3–9.
3. Кочубей Н.В. Складність як концепт сучасного освітнього дискурсу. Філософія освіти. 2011. № 1–2. С. 231–243.
4. Не вбивайте змій! Українська природоохоронна група UNCG. URL: <<https://uncg.org.ua/my-v-zmi-arc/#1593586195635-516ca47d-0bd6>> (дата звернення: 30.06.2021)
5. Оцінка наявного населення України станом на 1 грудня 2019. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/Noviny/new2020/zmist/novini/OnU_01_12_2019.pdf> (дата звернення: 30.07.2020)
6. Політична думка XX – початку XXI століть: методологічний і доктринальний підходи: підручник: у 2 т. Львів : Новий Світ-2000, 2017. Т. 2. 535 с.
7. Рудакова И.Д. Эколого-психологический подход к вопросу о взаимодействии человека с животными в условиях города. Актуальные проблемы экологии и природопользования. Москва: РУДН, 2013. Вып. 15. С. 454–457.
8. Харьков С.В. Еволюція цінностей суспільства в аспекті взаємовідносин «людина-тварина». Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. 2021. № 37. С. 73–81.
9. Яроцький П.Л. Антропоморфізм. Велика українська енциклопедія. URL: <<https://vue.gov.ua/Антропоморфізм>> (дата звернення: 18.07.2022).
10. Epley N., Waytz A., & Cacioppo J.T. On seeing human: A three-factor theory of anthropomorphism. *Psychological Review*. 2007. Vol. 114(4). P. 864–886.
11. Morgan C.L. An introduction to comparative psychology. 2nd edition. London: ed. W. Scott, 1903. 59 p.
12. Mulvaney D., Robbins P. Green Politics: An A-to-Z Guide – SAGE Publications, Inc. 2011. 536 p.
13. WWF. Living Planet Report 2022 – Building a nature-positive society /Almond R.E.A., Grooten M., Juffe Bignoli D. & Petersen T. (Eds). Gland, Switzerland, 2022. URL: <<https://livingplanet.panda.org/en-GB/>> (дата звернення: 19.07. 2022)

References:

1. Domanska Ye. (2012). Istoriiia ta suchasna humanitarystyka: doslidzhennia z teorii znannia pro mynule. [History and modern humanitarianism: research on the theory of knowledge about the past]. Kyiv: Nika-Tsentr, 264 p.
2. Kochubei N.V. (2013). Postneklasychni vymiry skladnosti [Postnonclassical Dimension of Complexity]. *Filosofiiia nauky: tradytsii ta innovatsii*, 1, p. 3–9. [in Ukrainian].
3. Kochubei N.V. (2011). Skladnist yak kontsept suchasnoho osvithnoho dyskursu. [Complication as concept of modern educational]. *Filosofiiia osvity*, 1 (10), p. 231–243. [in Ukrainian].
4. Ne vbyvaite zmii! [Do not kill snakes!] Ukrainaska pryrodookhoronna hrupa UNCG. URL: <<https://uncg.org.ua/my-v-zmi-arc/#1593586195635-516ca47d-0bd6>> (30.06.2021). [in Ukrainian].
5. Otsinka naiavnoho naseleння Ukrainy stanom na 1 hrudnia 2019. [Estimate of the available population of Ukraine as of December 1, 2019]. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/Noviny/new2020/zmist/novini/OnU_01_12_2019.pdf. (30.07.2020). [in Ukrainian].
6. Politychna dumka XX – pochatku XXI stolit: metodolohichni i doktrynalnyi pidkhody (2017): pidruchnyk: u 2 t. [Political opinion of XX – to beginning of XXI of centuries: methodological and doctrine approaches: textbook: in 2 t.]. Lviv : Novyi Svit – 2000, vol. 2, 535. [in Ukrainian].
7. Rudakova Y.D. (2013). Ekoloho-psykholohycheskyi podkhod k voprosu o vzaymodeistvyi cheloveka s zhyvotnyimi v uslovyakh horoda. [Ecological and psychological approach to the question of human interaction with animals in city conditions]. *Aktualnye problemy ekolohyy y pryrodopolzovanyia*. Moscow: RUDN, 15, p. 454–457. [in Russian].
8. Kharkov S.V. (2021). Evoliutsiia tsinnosti suspilstva v aspekti vzaiemovidnosyn «liudyna-tvaryna». [The evolution of society's values in the aspect of human-animal relations]. *Ukrainska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku*, 37, p. 73–81. [in Ukrainian].
9. Iarotskyi P.L. Antropomorfizm. [Anthropomorphism]. *Velyka ukrainska entsyklopediia*. URL: <<https://vue.gov.ua/Антропоморфізм>> (18.07.2022). [in Ukrainian].
10. Epley N., Waytz A., & Cacioppo J. T. (2007). On seeing human: A three-factor theory of anthropomorphism. *Psychological Review*, 114(4), p. 864–886.
11. Morgan C.L. (1903). An introduction to comparative psychology. 2nd edition. London: ed. W. Scott, 59 p.
12. Mulvaney D., Robbins P. (2011). Green Politics: An A-to-Z Guide – SAGE Publications, Inc., 536 p.
13. WWF. (2022). Living Planet Report 2022 – Building a nature-positive society /Almond R.E.A., Grooten M., Juffe Bignoli, D. & Petersen T. (Eds). Gland, Switzerland. URL: <<https://livingplanet.panda.org/en-GB/>> (19.07. 2022)